

A NAGY KÖLTŐK TANÚSAGTÉTELE

ÍRTA

FARKAS GYULA

MINDEN IGAZI KÖLTŐI MŰ a művészi ihlet alkotása, melyben ha még annyi szerzett tudás és tanultság halmozódik is össze, elsősorban a lélek szólal meg. Természetesen az egyéni lélek, mely mindig és mindenkor általános emberi, bármely nemzethez vagy fajhoz tartozzék is maga a költő. Minél nagyobb lángész azonban, annál inkább tükrözteti a költő azt a nemzeti közösséget is, amelyhez születésénél és neveltetésénél fogva tartozik. „Hol vedéd gyász tévedésed” – kérdi Arany János – a „kozmpolitától”. „Hogy faját s a nemzeti Bélyeget, mit az rávésett, A nagy költő megveti? Hisz forgattam a javából, Én is egy párt valaha. Mind tükör volt: egymagából Tünt nekem föl nép s haza.”

Ha azt keressük, hogyan fejeződik ki a magyar népi-nemzeti jelleg a magyar költészetben, akkor legkiválóbb szellemeinkhez kell fordulnunk, azokhoz, akiket a nemzeti köztudat – koronként talán váltakozó értékjelzéssel, de minden kétely nélkül – halhatatlanoknak érez. A csak tehetséges, tehát közepes költő könnyen kerülhet idegen befolyás alá; idegen eszméket tolmácsolói kölcsönzött nyelven. A lángész mindig teljes önmagát adja, feltétlen mestere művészete anyagának, a nyelvnek, amely a nemzeti géniusz legsajátabb alkotása. A mi különleges viszonyaink között a lángész már csak azért is az egyetlen érték-

nemzedékében vált magyarrá és talán még gyermekkorában egy idegen kultúrában nevelődött. Az ilyeneket nem igen tekinthetjük a magyar népi jelleg tanúinak, mert a magyarság számukra legjobb esetben élmény és nem természetes lelki adottság. A nemzeti köztudat szerinti nagy költőink azonban Balassa Bálinttól Ady Endréig majdnem kivétel nélkül – apai-anyai ágon századokra visszamenően – a történeti magyarság soraiból kerültek ki. Ha költészetük kincséből hiányoznék is ez a szó, hogy „magyar”, vagy „nemzet”, „nép”, ha egyébről sem énekelnének, mint szerelemről, természetről, emberiségről, eszmékről, akkor is a magyarság lelkét fejeznék ki. – Két kivételt szokás emlegetni, az egyik Zrínyi Miklós, a másik Petőfi Sándor. Egyiküket sem tekinthetjük „asszimiláltak”. Amikor Zrínyi Miklós élt és működött, a magyar nemes – bármely népiségből szakadtak is ki ősei – természetyszerűen magyar volt. Zrínyi Miklós annak született, annak nevelődött, annak nyelvén írt, gondolkozott és álmodott. Nálánál igazabb magyart keveset ismerünk. Petőfi szülői házában „idegen szózat” is hangzott, de a levegő, a táj, a nép körülötte színmagyar volt. Hogy a költő magyarrá, a légnagyobb magyar lírikussá lett, az nem egyéni elhatározás műve volt, hanem – számunkra és számára – a sors nagy adománya. Igaz azonban, hogy Petőfi korbéli helyzete már egészen más volt, mint Zrínyié. A 17. században a nemzetiségi öntudatnak is alig találjuk nyomát, a 19. század közepén pedig már verés harcokat idéz fel a nemzetiségi érzékenység. Zrínyi magyarságában senki sem kételkedett, Petőfi azonban már szükségét látta, hogy magyarságát (melyet különben szintén soha senki nem vont kétségbe) minduntalan dokumentálja. Nemcsak külsőségekkel (így családi nevének magyarosításával), hanem költészetében is. Ámde, ha ez a magyarsága néha kissé tüntető is, költészetében a magyar nép vágya, álma, szerelme és szenvedése szólalt meg.

A nagy magyar költők sora, akik vizsgálódásunknál számba jöhetnek, elég szűkterjedelmű: Balassa Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Katona József, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Madách Imre, Vajda János, Ady Endre. – Ezek azok a költőink (ha a névsort talán még egy-két költőnk nevével – az élők közül is – ki lehetne is egészíteni), akiknek egész életműve nemzeti művelődésünk gyökeréhez tartozik. Szívesen fogunk azonban hivatkozni egy-egy nálunknál kevésbé jelentékeny költőnek (mint pl. a Kisfaludyaknak) jellemző alkotásaira, számba vesszük a régi és a népköltészet műveit is. Figyelmen kívül hagyjuk azonban a szépprózai irodalmat, noha ennek olyan nagytehetségű művelői akadtak, mint Kemény Zsigmond, Eötvös József, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán vagy Móricz Zsigmond. A széppróza mindenkor időhöz kötött és ha akadnak is egyes szépprózai alkotások, melyek évszázadokon át élnek, a széppróza nyelve évtizedről évtizedre jobban fakul, mondanivalója elavul. A vers, mint külön kifejezési forma, ezzel szemben örök frisseséget, örök életet biztosít az igazi műnek és így nemcsak kifejezi a nemzeti lelket, a népi jelleget, hanem annak továbbfejlesztésében és kialakításában is jelentékeny részt vesz.

A magyar, mint minden népi jelleg, nemcsak örökölt faji tulajdonságok összege, hanem százados fejlődés eredménye is. Mivel a 16. század előtti korból csak egy-két szórványos költői emlékünknél van, irodalmunk alapján nem tudjuk megállapítani, milyen volt a pogánykori és a középkori magyar. Mi csak a mohácsi vész utáni magyarral foglalkozhatunk. A mohácsi vész nemcsak a magyar sors, hanem a magyar lélek történetében is hatalmas cezúrát jelent. Az Árpádok, Nagy Lajos, Mátyás diadalmas magyarjának helyét elfoglalja a küzködő magyar. Horváth János egy eszmekeltő tanulmányában ezt írja: „A Bessenyei

felléptétől Arany haláláig vivő jó száz év irodalmi szempontból egyetlen nagy lendületű korszaknak fogható fel: a speciálisan nemzeti irodalom nagy korszakának ... E száz év szerves egysége lehetővé teszi, hogy lángelméit azonegy irodalmi áramlat képviselőiként fogjuk fel és caeteris panbus szólhasunk egyéni vagy faji változataikról.” Horváth János „jó száz esztendejét” bátran kiterjeszhetjük – ha csak a lángelméket tekintjük – visszamenően Balassáig, azután pedig egész Ady Endréig. Valósággal meglepő, mennyire azonos alapjánvéve mindnyájuknak lelki magatartása. Kifejezési formáik természetesen korok szerint változnak, nyelvük alakul, fejlődik, gondolatviláguk bővül. Négy század nagy idő és a magyar irodalom, a magyar szellemiség sohasem volt elzárt melegházi keleti virág, hanem egyik gazdag ere a nyugati eszmeáramlatoknak. Protestantizmus és ellenreformáció, felvilágosodás és romantika, klasszikus realizmus és forradalmi szimbolizmus – mind megtalálták lángelméjű magyar megszólaltatójukat. Bizonyára nagy szakadék választja el – időben, társadalmi rangban, világnézetben – a katolikus Zrínyi Miklóst, a gróft, a szablyaforgató, törökverő hőst a parasztivadék Arany Jánostól. Mint költők, emberek és magyarok: egy töről nőtt testvérek. Mert négy évszázad alatt a világon sok minden megváltozott, csak az ember és a magyarság sorsa nem változott. S így aligha követünk el erőszakot a történeti fejlődésen, ha a magyar költőket Balassától Adyig egy családnak tekintjük. Hiszen mi költészetünknek nem formai elemeiben keressük a magyar jelleget, hanem – légyen bár a kettő még olyan elválaszthatatlan is – lelki tartalmában.

Ez a lelki tartalom kétféle módon tesz tanúságot a magyar népi jellegről: mint szubjektív vallomás és mint objektív állásfoglalás. A lángeszű költő fajtájának legilletékesebb képviselője, költészetéből – még ha népe agyonkövezné is – népének

lelke szól. Ahogyan él, gondolkozik, érez, cselekszik – egy aránt népét jellemei, eszményi csúcson. De a költő nemcsak magáról, hanem népéről is dalol. Epikus vagy drámai alkotásokban mintegy szembeállítja magát népével és sorsával, magyarázatot keres és ítéletet mond. Magyarázata és ítélete éppen annyira érvényes, mint önvallomása. A lángészt nem tévesztik meg, nem téveszthetik meg azok a szempontok, melyek szerint a külföld skatulyázza el az egyes nemzeteket és melyek erős öntudattal nem rendelkező népeknél gyakran az igaz önszemeletet helyettesítik, így terjedtek el világszerte a magyarságról is megrögzött előítéletek, a magyar szenvedélyességről, vigságról, vitézségről, úriasságról, betyárságról, stb., melyek egy olyan korban, amikor a magyar öntudat aludni látszott, nálunk is hitelre találtak. (Majd itthon készült regények, színdarabok, operettek, filmek útján ismét a külföldre áradtak.) Az a magyar arc, melyet évszázadok folyamán legnagyobb költőink rajzoltak ki, életükkel és művükkel, sokban különbözik attól a képtől, melyet a világ és az utolsó évtizedek eltorzult magyar öntudata alkotott a magyarságról. A mi feladatunk nem lehet egyéb, mint felújítani és minden tipológus módszerezés nélkül csoportosítani mindazt, amit költőink rólunk századok óta tanítanak és jelképeznek.

A MAGYAR ARRÓL HÍRES a világon, hogy „úri” nemzet. Arisztokratizmusát érzi főjellemvonásának a külföldi kutató (Keyserling), és magyar irodalomtudós is akadt, aki költészetét elsősorban mint úri költészetet értékelte. Az „úriság” mai fogalma nagyrészt a 19. század második felének bomlási produktuma. A régebbi magyar „nemes”-ről beszélt és ez a fogalom nyelvünkön nemcsak társadalmi osztályt vagy rangot, hanem erényt, lelki nemességet is jelez. A magyar költőben nem ás úri, hanem a lelki

nemesség, az emberi méltóság tudata világít századokat bearayozó fényel. – „Ha egy úri ló-csiszárral Találkoztam s bevert sárral: Nem pöröltem, – Félre álltam, letöröltem.” – Ez az igazi magyar magatartás és nem az előkelőséget külsőségeken kereső, barokkos úrhatnámság.

A magyar költő számára mindenkor az „ember” szó volt a legdicőbb jelző:

Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban: ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának

(Arany János: Gondolatok.)

Csokonai legfőbb vágya visszavonulni a magányba, ahol „ember és polgár lesz”. Petőfi lelkét-szívét boldogság tölti el, amikor – véres harcokban megpihenve – a pacsirtaszó eszébe jut-tatja, hogy nem csak „gyilkos eszköz”, hanem költő és ember is. Vörösmartyt gyakran fogja el a kétségbeesés, látván, meny-nyire megcsúfolják az „istenarcú lényt”, „ az embert:

Oh nem, nem! amit mondtam fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A sülyedéstől meg nem menthetek!
Hogy még alig bír a föld egy zugot.
Egy kis virányt a pusztá homokon.
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez „ember!” advák örökök.

A nagy, felejtethetlen magyar verssorok idézését még hosszán folytathatnók. Nem zúdulhatott a magyarra oly vihar, nem lehetett eléggé emésztő az ellene áradó gyűlölet, hogy költője valaha is megfélekedezett volna eszményi emberiségéről. Ady Endre a világháborúban hitetvesztett lélekkel is így dalol:

Ékes magyarnak soha szebbet
 Száz menny és pokol sem adhatott.
 Ember az embertelenségben,
 Magyar az üzött magyarságban,
 Újból-élő és makacs halott. ..

S megint élek, kiáltok másért:
 Ember az embertelenségben.

És amilyenek a költők, olyanok a képzeletük alkotta örök magyar típusok. Bánk bán emberméltóságának büszke tudatában van, ez a tudat az, amely nem tűri sem a megaláztatást, sem a megalázkodást. Toldi ezért válik gyilkosává bátyja csatlósának, Ludas Matyi ezért veri vissza háromszor zsarnok urán a rajta esett sérelmet.

Az emberiség nem ismer társadalmi kasztokat és aki saját magában nagyra tartja az emberi méltóságot, megbecsüli másokban is. A magyar a honfoglalás óta megosztja hazáját más népekkel és szinte szünet nélkül véres harcokat vív pusztá léteért a környező népekkel. Mégis a magyar költészetben hiába keressük a más nemzetek irodalmában annyira kedvelt gúny szavakat, vagy gyűlölködő kifejezéseket, melyek nem csak az ellenség, hanem minden idegen ellen is irányulnak. A magyar testvérenek érzi a haza minden polgárát és megbecsüli ellenségét. (Csak a kuruc harcok ádáz vérengzése, a szabadságharc elemészto küzdelme csal ki a magyar költő lantján – nem is annyira gyűlölködő – mint csúfolódó hangokat.) A magyar ellenségnek is emberies. Toldi Miklós egy engesztelő szóra hajlandó megbocsátani a cseh bajnoknak. A Zrínyiász több szép sort szentel a török bátorságnak és amikor hőse végső kirohásra készül, felöltözik legszebb ruhájába, két zsebébe száz aranyat tesz, hogy ezáltal megbecsülje magát és azt, aki által majd életét veszti. Szondy György, a magyar költészetnek egyik kedveit, sokszor és sokaktól megénekelt hőse, ellenfelére, Ali ba-

sara búsa végső küzdelme előtt legdrágább kincsét, két apródját. Aki saját magát igaz embernek tudja, felteszi azt még ellenségéről is.

Az emberméltóság tudatával együttjár az egyéniség tisztelete. A magyar nem tömegember, ezért nehezen fegyelmezhető és Istenén és királyán kívül nem igen hajlandó tekintélyt elismerni. A „Bánk bán”, melyet a legtipikusabb magyar tragédiának érzünk, tulajdonképpen egy embernek egyéni tragédiája, aki hazájáért nem nyúlna a gyilkos törhöz, ha emberi méltósága nem szenvedett volna sérülést. Toldi Miklós mindenkor a maga útján jár s amikor összeütközik a világrenddel, inkább visszavonul meghalni magányába, mintsem hogy alávetne magát. A mi nemzeti hőseink mind nagy egyéniségek, akiknek halálával vagy bukásával a közösség sorsa is megpecsétlődik, akárcsak Zrínyiével a szigetváriak sorsa.

Az igazi egyéniség jegye a „felemelt fő és az üres kéz” (Vajda János). A magyar jellem, bár története folyamán sokszor és sokat romlott, nem ismeri a hízelkedést, a csalfaságot, az álnokságot, az emberi becsület áruba bocsátását. Jelentős költői műveinkben az intrikus szerepét rendesen idegen játssza, mint a Bánk bánban a német Biberach, „Buda halálában” a gót Detre. Amikor Lajos király „Toldi szerelmé”-ben elmondja a magyar uraknak, milyen csellel kívánja elfoglalni Prágát, Hédervári Lajos „ekkép zabolazza”:

Megkövetem szépen: tudja-e Felseged,
 Hogy a cseh király hitt vala, mint vendéget:
 S ha Te alattomban így ellene törnél. . .
 Árulás ez, uram, a magyar embernél.

Bánk rettenetesen bűnhődik, amiért orozva ölt, noha Gertrud két legföltettebb kincsét sodorta veszélybe: feleségét és hazáját. – Toldi Miklós egy elsötétedő élet magányával fizet meg azért, mert egyszer kijátszotta a lovagi törvényt, így látja a magyar

önmagát: nyíltszívűnek, szókimondónak, egyeneslelkűnek. Ezen erényeit érzi Petőfi is sajátosan magyaroknak és valóságos kultúszat űz belőlük – életében és költészetében egyaránt.

Az egyéniség – ily erényekkel gazdagon felruházva – csak szabadságban tud lélekzeni, aminthogy a költő is csak szabadságban tud alkotni. És ezért természetes, hogy minden magyar költő az egyéni és nemzeti függetlenség harcosa. Petőfi Sándor annak világviszonylatban is egyik legnagyobb lírikusa. Arany János megtörtén, öregén így énekel:

Az életet már megjártam:
Mít szívembe vágyva zártam
Azt nem hozta,
Attól makacsul megfoszta.

Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfogánhat,
Kértem-kérve:
S ő halászta évről-évre.

A magyar egyéniség – költészetének tükrében – jellemzően férfiasnak tetszik. Amint a magyar paraszt házában az asszonynak nincs helye az asztalnál, úgy a magyar költészetben is háttérbe szorul a nő. Zrínyi szükségesnek tartja megmagyarázni, miért elegyít – külföldi mintára – szerelmi epizódokat eposzába. A legnagyobb magyar hőskölteményben, a Toldiban, az anyán kívül nincs is női szereplő, „így szerette anyját a daliás gyermek, Szívét nem bánta még nyila szerelemnek, Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága, Azután sem lépett soha há-Másságra.” – A magyar szerelmi költők, Balassa Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Vajda János, Ady Endre – ha szerelmi verseiket élő nőkhöz intézik is – tulajdonképpen a nőt, a szerelmet, vagyis sajátmagukat éneklék, szimbolizálva a nőt Caeliában, Lillában, Ginában, Lédában. (Irodalomtudósok máig is vitatkoznak rajta, hogy egyiknek-másiknak ki

volt a múzsája.) Talán csak egy kivétel akad, a legnagyobb magyar szerelmi költő, Petőfi Sándor, aki leplezetlenül a valóságot adja, legszebb szerelmi verseit a feleségéhez írván. Berzsenyinnél, Kölcseynél, Vörösmartynál, Aranynál viszont csak elvéve akadunk szerelmi versre. A magyar jellem férfiaságán kívül ennek oka bizonyos a magyar szemérem, mely visszariad attól, hogy szerelmi életét „közprédára” bocsássa. Ebben a sokat vádított Ady sem kivétel, mert szerelmes versei, ha még oly szenvedélyesek is, nélkülözik a külső élményhez tapadó realitást. A nő háttérbe szorítása azonban szépen megfér a magyar jellemben a nő lovagias tiszteletével, a férfias szemérem pedig egészséges, férfias érzékiséggel.

A legférfiasabb hivatásnak a magyar mindenkor a katonait tartotta. A külföldi humanisták, akik magyar királyok vendégszeretetét élvezték, a magyarságnak (általuk különben lenézett) katonai erényeiben látták azt a különbséget, mely népünket az úgynevezett művelt nyugattól elválasztja. A katona-tudós ellentét magyar vonatkozásában százados érvényességgel helyet kapott a világirodalomban és erős hatással volt a magyarság önszemléletére is. Balassa Bálint, Rimay János, báró Amadé László derűs versekben dicsőítik a vitézi élet szépségét. Zrínyi Miklós büszkén dalolja: „Nem írom pennával, Fekete téntával, De szablyám élivel, Ellenség vérivel, Az én örök híremet.” Nép-költészetünkben a katonadalok majdnem akkora helyet foglalnak el, mint a szerelmi énekek. A magyar irodalom kimagasló hősei: Attila, Árpád, Bánk bán, Toldi, Zrínyi, egytől-egyig mind katonák. Mátyás királyban az utókor költője nem a tudománykedvelő renaissance-fejedelmet dicsőíti, hanem a bajnokot, aki egyéni bátorságáról tesz fényes tanúbizonyságot. Petőfinél Kukorica Jancsiból is – János vitéz lesz. A felkelő nemeseket magasztalja Berzsenyi, örvendve, hogy régi dicsőségünk újra feltámad. A 48-as honvédek halhatatlan köl-

tője és hősi halottja Petőfi Sándor és még a békés Arany János is büszke rá, hogy ő is ott volt, ahol „halni volt esély”. A magyar költészet sok női jellemet fest, felmagasztosítja a szerető hitvest, az önfeláldozó anyát és a nőt általában mint a magasabb eszményiség képviselőjét látja. De még a nőben is szívesen dicsőíti a katonai erényeket. Az egri asszonyok, Rozgonyi Cecília, Szilágyi Erzsébet, Toldi Anikó, Zrínyi Ilona, Széchy Mária... mindnyájan megtalálják a maguk énekesét.

A kard embere mellett háttérbe szorul a tollé – még a költészetben is. A magyar – sok keserű élettapasztalata is lehetett – elhitte a rosszakaratú külföldnek, hogy népe nem tudományra termett. Már Janus Pannonius úgy látja, hogy a költészetnek nem honja Pannónia. Virág Benedek inti a lantját: „Cifra bokrétát ne remélj azonban: Nem magyar földön terem a borostyán.” Vörösmarty szerint tragikus a magyar költő sorsa: „És így koszorútlan az ifjú megyén, Nem tudva, hol napja, hol éje legyen, S míg honja bolyongani hagyja, kihál Bús éneke, tört szíve lángjaival.” – A szellem embere – így dalolják a költők mindnyájan minden korokon át Ady Endréig – magyar földön pusztulásra van ítélve:

Pocsolyás Értől elszakadt legény,
Sorvadva, várva itt tovább ne ülj.
Nem kellenek itt úri álmodok.
Menekülj, menekülj ...

Dalaid könyvét dobd a tűzbe be.
Sorvadva, várva itt tovább ne ülj:
Pocsolyás Értől elszakadt legény,
Menekülj, menekülj.

Történelmünk megtanít rá, hogy a magyar hazát a vitéz, önfeláldozó magyar katona őrizte, védte meg ezer éven át, de megtanít arra is, hogy a magyar költő és tudós töltötte meg lélekkel. A szellem terén sem vagyunk egy népnél sem alább-

valóak. Ámde a legújabb kong még maguknak a költőknek sem jutott eszükbe, hogy a szellem emberét tegyék meg hősiüknek, egy Janus Pannoniust, egy Szenczi Molnár Albertet, vagy Apáczai Csere Jánost. (Csak a legelsőt közülök vette Kisfaludy Károly egy kis darabja tárgyául, de nem is hősiül.) ők is – láttuk – ha nagy magyarokat, úgy katonákat énekeltek. Ez arra látszik utalni, hogy a magyar – évszázados önvédelmi harcában – mindig többre becsülte a katonai érdemeket a szellemiekénél. Széchenyinek kellett jönnie, hogy új életszemléletet adjon népének, amint már Arany megírta róla:

Bizton, ezer bajunk közt, megtalálta
 Azt, ami fő, s mindent befoglaló:
 „Elvész az én népem, elvész – kiálta –
 Mivelhogy tudomány nélkül való.”

A magyar jelleg fejlődése nagy utat tett meg Balassa Bálinttól Babits Mihályig, a teltek emberétől, aki karddal kezében hal meg, a könyvek emberéig, aki sebzett ajakkal béke után kiált. Költészetünk, irodalmunk, tudományunk története mégis azt mutatja, hogy ha küzdelmes múltunk néha-néha elnyomta is a szellemi élet utáni vágyat (ami aztán tespedő korokban veszélyessé válhatott), a magyar képes volt a katonai és szellemi érdemeket harmóniában összeolvasztani. Nagy magyar volt Zrínyi Miklós, aki véres harcok között a világirodalom alkotásaiban keresett pihenést És a legnagyobb magyar volt Széchenyi István, a vitéz huszárkapitány, a Tudományos Akadémia megalapítója... A sort a világháborúig folytathatnék. Nyugaton a humanizmus egyoldalú fejlődési áramot indított meg és szembeállította egymással a „nyers” katonát és a „pallérozott” tudóst. A mi különös büszkeségünk, hogy nálunk ennek az ellentétnek a kiegyenlítése lehetségessé vált – magas eszményi sikon.

A katonaeMBER a valóság embere. A magyar bizonyára már őshazájából hozta magával valóságérzetét, hiszen mindenkor erősen kellett a talpán állnia, hogy el ne sodorják a rázúduló viharok. Aligha véletlen, hogy költészete a realizmusban érte el eddig legmagasabb betetőzését és hogy például a német romantika „kék virága” semmi hatással nem volt raja. A Zrínyiászban a csodás elemeket a költő éppúgy a valóságban élte meg, mint a megénekelte véres harcokat is. „Bánk bán” a lélekrajz valóságosságával döbönt meg. Vörösmartynak, akárcsak Ady-nak, a nyelve romantikus, egy dús képzelet csodálatos virága, de mindketten minden idegszálukkal benne állnak a magyar élet valóságában. Petőfi azt hirdeti, hogy csak az szép, ami igaz. Arany realizmusát – annyira köztudomású – szinte felesleges idézni, de még Jókai Mór is arra volt büszke, hogy ő realista költő. „Ábrándozás az élet megrontója, Mely kancsalúl, festett egekbe néz” – hirdeti Vörösmarty.

A valóságérzet nem hat bénítólag a költő képzeletére, hiszen – mint Arany János mondja – „nem a való hát: annak égi mássá Lesz, amitől függ az ének varázsa”. Mégis a magyar költő képzelete nem annyira a mesealkotásban (Jókai Mór kivételnek látszik), mint inkább a kompozícióban, a nyelvvalakításban és újáteremtésben tündöklök. Magához a meséhez mintha szükség volna valami valóságos fogódzóra: történeti eseményre, történeti vagy költői forrásra vagy pedig saját külső élményre. Jókai is azért hiszi magát realistának, mert meséinek majdnem mindig van valóságos alapja.

Valóságérzete a magyart józanságra és igénytelenségre nevelte. Bíborban született Konstantinos még a honfoglaló magyarok pompaszeretétét magasztalja. A magyar nemes és mágánás mint a nagyúri fényűzés és pazarlás típusai élnek a külföld tudatában. A magyar költő életpályája és történeti tudata másra látszik tanítani. A magyart sorsa meghurcolta; valóság-

érzetét dicséri, hogy szükségszerű puritánságából erényt csinált. A Petur bán köré csoportosuló összeesküvők, mind régivágású egyszerű magyarok, gyűlölködve tekintenek az idegen királyné által kifejtett nyugati pompára. Toldi Miklós a nyers egyszerűség típusa, akit nem szédít meg olasz udvarok ragyogása. Amint Toldi Miklós szerzetesi gúnyát ölt, úgy a magyar költő is mindenkoron hasonlatos volt a szerzeteshez: e világi étellel, annak anyagi örömeivel vajmi keveset törődött és – abszolút, akár akart, akár kényszerült igénytelenségében – szemeit, ha nem is a túlvilági életre, de eljövendő századok adományozta halhatatlanságra függesztette. Hasonlítsuk össze például egy Goethe pompázó frankfurti szülőházát vagy weimari kastélyát azokkal az agyagpadlójú vályogos paraszti kunyhókkal, melyekben a legnagyobb magyar szellemek születtek, éltek és alkottak. A magyar költő Tinódi Sebestyéntől kezdve Arany Jánosig soha nem kívánt többet, mint: „Csöndes fészket zöld lomb árnyán, Hova műzsám el-elvárnám, Mely sajátom ...”

A magyar költő a józanságból és igénytelenségből életprogramot alkotott, hogy mintegy leplezze szíve égő eszményiségét és életvágyát. Már Orczy Lőrinc azt hirdeti: „Aki lakni akar igaz csendességben, Szívét szorítsa be, kisebb kerítésben.” Ugyanezt a gondolatot ismétli – magasan szárnyaló költői nyelven – Vörösmarty:

Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk ...
Marad] az élvel kínáló közelben,
S tán szebb, de csalfább távot ne keress,
A bírhatót ne add el álompénzen,
Melyet kezvedbe hasztalan szorítsz ...

Berzsenyi a Horatius-i középszert dicsőíti: „Ó ti, elrejtett kalyibák lakói, Régi Jámorság s te arany Középszer! Üljetek mellém küszöbömre: vígan Látlak, ölellek.” Kölcsey azt éneklé, hogy e földön minden dicsőség csak hiúság, Arany szerint

Földi ember kevéssel beéri”, Vajda János a vaáli erdőbe vágyik: „Oh, milyen jó volna Abban a kis házikóban, Élni, éledélni szépen, Békességben, csöndességben!”

A magyar mélyen érzelmi lélek. Eszményisége és józansága közti összeütközés éppen ezért gyakran belső meghasonlást idéz fel benne. Józanságában mindig van valami szándékolt, eszmenyiségében valami tompított, önmeghasonlása azonban őszintén keserű hangokat csal ki lantjából. Elég Kölcsey Vanitatum vanitas című költeményére emlékeztetünk, vagy Vörösmarty feljajdulására: „Az emberfaj sárkányfog-vetemény: Nincsen remeny! Nincsen remény!”

Az önmeghasonlás vagy keserű kacajban tör ki (így írja meg Arany János a „Nagyidai cigányok”-át), vagy tétlen álmodozásba és melanchóliába süllyed, vagy a mámorban keres menekülést. Horváth János említett tanulmányában állapítja meg ezt a magyar kettősséget: „Csokonai ismert tarkasága, Berzsenyiben az erő és tétlen szomorúság, Kölcseyben vágy és önmagát sebző elégtelenség együttese, Vörösmarty bús pátosza, Aranv emésztő „örök” kételye: szinte csábítanak az elemzésre. S mintha Kölcsey fejtegetése „a magyar karakteri szentimentalizmusról”, Himfy szép sora „a magyar szív kedvvel hárttyás sebei”-ről, de általában kritikusainknak s nagy költőinknek a magyar „sírva-vigadás” vegyes hangulatfajta iránti mély érdeklődése is azt igazolná, hogy amennyiben van magyar jellemű líraiság, az... elmélkedő hajlammal, tanulással, történelmi és magántapasztalatokkal eleve megfékezett, sokszerűvé tördelt, vagy vegyessé szivárványosodott, öröklött érzelmiség, mely ifjan mindent felölelni vágyik, csakhamar azonban erélye megtörvén, békétlen elemeivel magába borul. Bizonyos józanság belső harca ez talán a költészet illúzióival: magyar kettősség.”

Ez a magyar kettősség, a belőle származó önmeghasonlás és

a magyar sors, együttesen kórokozói a magyar melanchóliának és a legtöbb magyar emberi hibának.

Minden külföldi érdeklődőnek feltűnik az a nehéz tragikus atmoszféra, mely az újabb magyar költészet alkotásait beárnyékolja. Humora keserűbb, mint bármely más nemzeté, tréfájának szatirikus az éle, legjelentősebb költői alakjai mosolytalan hősök, mint Bánk bán, vagy Toldi Miklós. Legnagyobb regényíróknak Kemény Zsigmondot valljuk, akinél még az erény is bűnné és tragikum forrásává válik. Bizonyára az sem véletlen, hogy „Az ember tragédiáját” magyar ember írta meg. Ha magyar költő tréfához, a nevetetés eszközéhez nyúl, azt legtöbbször politikai vagy nevelési célzattal teszi, mint Fazekas Mihály a „Ludas Matyi”-ban, Kisfaludy Károly vígjátékaiban, Arany János az „Elveszett alkotmányban” vagy akár Mikszáth az „Új Zrínyiasz”-ban. Berzsenyi, Kölcsey, Vajda, Ady nem isménék a szívderítő mosolyt, ajkuk legfeljebb keserű, szívtépő kacagásra torzul. Ritka, szinte páratlan nálunk az olyan harmonikus, optimista egyéniség, mint amilyen Jókai Mór volt (talán ezért is vált a külföldön ír oly népszerűvé), aminthogy magában áll Csokonai komikus eposza is, a „Dorotya”, ami szándékosan éppen azért készült, – a költő előszava szerint – hogy a magyar irodalomban űrt töltsön be. Valószínű, hogy csak a sorsa formálta a magyart búskomorságra hajlóvá. Népköltészetünkben – bús hangok mellett – árad a természetes életöröm. Milyen napfényes képet fest Balassa Bálint a magyar vitézek életéről, mennyi vidámság tombol például a Csinom Palkó-bán! A székely észjárás szívderítő humora, melyet napjainkban Nyíró József, Tamási Áron irodalmi sikra emelt, ősi sajtátságunk látszik, aminthogy szinte magyar műformának tesz az anekdota, melynek olyan jelentős irodalmi művelői akadtak, mint Jókai vagy Mikszáth. A magyar bizonyonnyal éppen úgy életörömrre született, mint más nemzet fia, a búskomor-

ság „vérzivataros” századok folyamán raja rakódott, mint fénylő acélra a rozsdá. Innen van, hogy a magyarban oly gyorsan váltakozik a zokogó búbanat a kitörő és eget ostromló jókedvvel.

Bizonyos, hogy a magyar költészetben sok könny folyt. Irodalmunk hajnalán sírva könyörög bűnbocsánatért Balassa Báhn: „Sűrű könnyes szemmel Magát reád bocsátja. Legörögvén könnye orcáján, úgy megkövet, Magad is megszánád, látván mely keseredett; Mert zokogásokban, Sirlmas szép szóokban, Kér fejének kegyelmet.” És majdnem ugyanúgy századok múltán Ady Endre: „Megbánni mindent. Törve, gyónva Bőrrulni rá egy koporsóra. Testamentumot, szörnyűt, írni És sírni, sírni, sírni, sírni.” Kettejük között egy százados könnypatak. Zokog Himfy a maga szerelmi keserveiben, könnyekben dől lánykájának karjaira Kölcsey, Petőfi „Magyar vagyok” című dokumentációs költeményében így látja magát:

Magyar vagyok Természetem komoly,
Mint hegedűink első hangjai;
Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
De nevetésem ritkán hallani.
Ha az öröm lerobban festi képem:
Magas kedvemben sírva fakadok;
De arcom víg a bánat idejében,
Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.

Mind e magyar könnyek nem a férfiatlan ellágyulás, hanem a mély érzelmiség jelei. A magyar megveti a szentimentalizmust (mely nálunk csak egy átfutó irodalmi áramlatban jelentkezik) és néha érzelmiségét is igyekszik könnyel palástolni, nehogy érzelmesnek látszódjék. Józansága és érzelmisége örökös harcokat vív benne, de érzelmeire hatva könnyebben lehet nála valamit elérni, mint akár erőszakkal, akár észokokkal. Arany János így jellemzi „Magyar Misit”:

Egy az, amit szíve érez s amit szája mond:
 Rászedi őt, megcsalja őt akármilyen bolond.
 Agyonütne, ha elvinnél tőle egy kovát:
 De egy szóért odaadja legszebbik lovát.

A mély értelmiségnek és melanchóliának társa, a józanságnak és valóságérzetnek ellentéte a tétlen álmodozás, így látja már Berzsenyi, aki maga is „biztos társának” érzi a mélanchóliát.

A „keleti magyar tunyaság”, a „tétlen álmodozás” újabbán már mint „turáni örökség” szerepel a magyar bűnök között. Valószínűbb, hogy a török harcok után bekövetkező tespedő évtizedek szomorú következménye. Az irodalmi felújulástói kezdve költőink már nem tudják eléggé ostorozni a magyárt, aki „hazája feldúlt védfalából Rak palotát heverőhelyénck.” Vörösmarty hazafias költeményei – Széchenyi szellemében – nagyrészt tette buzdító szövegek, mert ő is jól látja, hogy a magyar: „Nagyot iszik a hazáért S felsívít: Csakhogy egyszer tenne is már valamit.” Petőfi Sándor „Pató Pál úr”-ban rajzolja meg a magyarnak torzképét, akinek életmottója: „Ejh, ráérünk arra még.” S ez nem is az ő hibája — mentegeti a költő, – mert Pató Pál úr magyarnak születek s hazájában így hangzik az ősi jelszó. Arany László már Hübele Balázsban látja a magyar típust és ily keserű szavakra fakad:

Elérni rögtön, mert folyvást, kitartón
 Haladni célra nem természetünk,
 Számítani sem, se időben, se térben,
 Hanem: „Hipp-hopp! mint gondolat, gyerünk!”
 Szerény kintás nincs a szittya vérben,
 Lassú, kimért munkát nem tűrhetünk.

Vajda János „A virrasztókéban idézi a nagy ősoket, akik verőkön szerezték a hazát, s míg ők immáron alusznak: „Mi virrasztunk ébren, haj csak Ébren is mi – álmodunk.” – A magyar bűnök legnagyobb költője, Ady Endre pedig így ír:

Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
 De közben búsan lekönyököl,
 Nyög, sír, ez az én fajtáin, a magyar.

Hogy az álmodozás és tétlenség nem „szittya vérünk” öröksége, hanem az utolsó két évszázad történeti fejlődésének szomorú eredménye, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy korábbi költészetünkben alig találjuk nyomát. A magyar a 18. századig elsősorban katona-nemzet volt, sorsa soha nyugodni nem engedte. Legnagyobb hősei mind a tett, az erős akarat, a józan, világos és valóságghű életszemlélet emberei. Költőinek egész sora, Balassa, Zrínyi, a kuruc költők, Kisfaludy Sándor, maguk is katonák. Vajmi veszélyes volna, ha a tétlen álmodozást, a kitartás hiányát, a szalmatűzszerű lelkesedést elfogadnók eredendő bűnöknek, melyeket vérünkben hordozunk. Bár százados, de akut betegség jelei, melyből ki lehet és ki kell gyógyulni. Ezért hirdeti már Vörösmarty bizakodó hittel: „A gyűlöletnél jobb a tett, Kezdjünk egy újabb életet.”

A benső meghasonlásnak egy másik ellenmérge: a mámor. Mindegy, hogy a nagy szavak, a szónoki páthosz vagy a bor mámor. „Éld a jelenlét Percét s óráját, Együtt lefutja Jó s rossz pályáját S együtt huny véled. Igyunk derűre, Igyunk borura, Úgyis hol kedvre Úgyis hol búra Fordul az élet” éneklí a legeszményibb költő, Kölcsey Ferenc. S Vörösmarty még keserűbben: „Gondold meg és ígyál: örökké a világ sem áll, El-ozlik, mint a buborék, S marad, mint volt, a pusztá lég.” Különösen megrázó az idős Arany János verse:

Ez az élet egy tivornya:
 Inni kell, ha rád jön sorja,
 Az örömből, búbanatból,
 Karcos borbul, kéjzamatból.

Az egész életében józan költő végül is sajnálja, hogy ezt a nyomorúságos életet nem mámorban töltötte el.

Ady Endrének költeményeiből ily részleteket bizonyára felesleges idéznünk. Hisz ő még egy tanulmányt is írt arról (Magyar Pimodán), hogy a magyar életet mámor nélkül elviselni nem lehet. Egy új erős nemzedéknek, mely cselekvésre születik és melynek erre tere nyílik, mar nem lesz szüksége az ősi magyar józanságból a mámorba menekülnie. Legújabb költészetünkben a „mámör-versek” majdnem teljességgel hiányoznak.

AZ EGYÉNISÉG ÉRTÉKÉT az is meghatározza, hogy van-e és milyen a világnézete. A magyarról a közhit azt tartja, hogy idegenkedik minden miszticizmustól és nem bölcsekedő kedély. Ezzel szokás magyarázni, hogy „magyar vallássá” a púritán kálvinizmust emelte és hogy nem termelt jelentős filozófusokat. Költészetünk ellenkező tendenciákról tanúskodik. A katolikus hit a középkori századok folyamán a magyar lelki életnek benső tartozékává vált. Erről nemcsak a magyar szentek tanúskodnak, hanem azok a legendák is, melyeket a népi képzelet alakjuk köré font. Első verses emlékünk egy Máriáéiralom, az első versszerző, akinek nevét ismerjük, Vásárhelyi András, egy Mária-ének költője. Legelső nemzeti eposzunkban, a Zrínyiaszban, a katolikus misztérium szolgáltatja a csodás keretet.

Elgondolkozásra késztet azonban, hogy a magyar szentek szinte mind az Árpádok királyi házából kerültek ki, hogy Máriában a magyar ősidőktől kezdve a magyarság nagyasszonyát tiszteli és hogy a Zrínyiasz csodás eleme az egész égi világot a különleges magyar sors intézőjének tünteti fel. Nemcsak a magyarság valóságérzete könnyítette meg a protestantizmus diadalát magyar földön, hanem a vallásnak és a hazafias érzésnek ez az eredendő szoros kapcsolata is. A protestantizmus a nemzeti nyelven szólalt meg és így még magyarabbnak tetszett, mint a katolicizmus. Az ellenreformáció és költészetünk barokk

azonban nem volna megmagyarázható, ha megtagadók a magyartól a katolicizmus iránti belső hajlandóságot.

A magyar vallásosság – költészetünk és irodalmunk tanúbizonysága szerint – még a katolikus emberben sem éri el az extázis hőfokát. Pázmány Péter, az ellenreformáció félelmes bajnoka, a magyar józanság és realizmus mintaképe. Irodalmi közhely, hogy soha nem az érzelmre, hanem mindig az értelemre kívánt hatni, így a katolikus és protestáns világszemléletet magyar földön nem választja el olyan nagy szakadék, mint más népeknél. Ezért tudott Pázmány Péter kezét fogni I. Rákóczi Györggyel. A katolikus és protestáns magyar közti különbség nem annyira világnézeti, mint inkább kulturális jellegű, különböző irányú történeti fejlődés eredménye. Míg egyrészt a magyart valóságérzete és józansága megőrizte a szélsőségektől, érzelmi élete megóvta attól, hogy a felvilágosodás, vagy később a materializmus nagyobb pusztításokat okozzon lelki életében. A felvilágosodás következménye volt azonban, hogy a 19. század jelentős költőinek vallásossága már nem felekezeti jellegű. Apáti Ferenc Cantilenájától (1526) Ady Endre egynéhány harcos verséig számos sort idézhetnénk a magyar költészetből, melyek a magyar költőnek az egyházakkal szemben elfoglalt ellenséges, vagy legalább is tartózkodó álláspontját tanúsítják.

Egyben azonban minden magyar költő megegyezik: a felekezeti kötöttségtől mentes, de mélységes istenhitben. Ez az fctenhit olyan bensőséges, istenközelségig szárnyaló vallásos költészetet termelt ki magyar nyelven, mely már kezdeteiben világirodalmi magaslaton áll. Elég Balassa Bálint istenes verseire utalnunk, Berzsenyi Fohászzkodására, Kölcsey Himnuszára, Arany Jánosnak „Fiamnak” című költeményére, Vajda János marcangoló, a vallásban vigaszt kereső kételyeire, Madách nagy életművére, Ady Endre Istent kereső megrázó vívódásaira. Ha is a magyar költészetben istentagadó versekre, azokat

bizonyára csak a pillanatnyi kétségbeesés szülte. A magyar rendületlenül és mélységesen hisz az egy igaz Istenben, a világ teremtőjében és gondviselőjében. Ez az Isten keresztény Isten. Pogány mithologia idegen a magyar leiektől, és ha a romantika a (különböen idegen eredetű) Hadúrban ilyen ősinek jelzett mithologia elmosódó körvonalait meg is rajzolta, az a romantika számára is csak eposzi keret, hagyományos cifraság volt.

A katolikus költőben talán intenzívebb a metafizikai vágyódás, a protestánsban a valósághoz tapadó józanság (bár kivétel – ilyen Ady is – mindkét táborban akad), mégis mindnyájuknak ez az abszolút keresztényi istenhít alakítja ki élet- és világszemléletét. Gyakran írtak már róla – és ezért itt talán elég emlékeztetni rá – milyen jelentékeny szerepet játszik a magyar költészetben a Halál. Egyszer, mint a költő társa, kő mája, máskor, mint rettenetes ellenfele, de mindig jelenvaló, szinte személyesített erő. A magyar halálköltészet a középkortól kezdve a legújabb időkig dúsabbnál dúsabb virágokat hajtott. Mintha a magyar még mindig közelebb állna a természet őserőihöz és misztériumaihoz, mint a nyugati ember.

A halálgondolattal együttjár a túlvilági életbe vetett hit. Talán Vajda az egyetlen költő, aki irtózik az örökkévalóságtól, de ez irtózása is csak hitének bizonyossága. „Az ember tragédiája” az ember Istenközelségének, az életfolytonosságba vetett hitének hatalmas költeménye. A magyar soha nem volt annyira józan, még a materializmus virágkorában sem, hogy a földi életben látta volna emberi sorsának beteljesülését. Arany írta – s mintha az ő szavaiból költői nemzedékek hitvallása sugároznék:

Ami annyi szívbe oltva
Élt világ kezdete oltá,
Mít remélt a hindu, párz,
Amért lángolt annyi oltár,
Zengett Szionon a zsoltár:
Hogy nem addig tart az élet

Míg alant a testbe jársz,
 Hanem egykor újra éled,
 S költözzék bár fűbe, fába
 Vagy keresztül állaton:
 Lessz idő, hogy visszatérhet
 Régi nemes alakjába..
 Megtisztulva, szabadon,
 Vagy a „boldogok szigetjén”,
 Mint hivé a boldog hellén,
 Vagy az üdvezültek helyén,
 Mint reméli a keresztyén,
 Lesz dicsőbb folytatása:
 Én azt meg nem tagadom. –
 Mit hisz a tudós? ő látssa.

A vallásnak és tudománynak ez a szembeállítás nem azt jelenti, hogy a magyar költő eleve lemond a végső okok kutatásáról és a bölcselkedésről. Irodalmi felújulásunk élén Besenyei György halad, aki verseiben és prózai műveiben egyaránt mélyenjáró bölcselkedőnek mutatkozik. Csokonai költeménye a Halhatatlanságról, Vörösmarty „Csongor és Tündé”-je – hogy csak egyes műveket ragadjunk ki – művészi példái irodalmunkban a nagyarányú filozófiai költői műnek, melynek nálunk olyan nagy világirodalmi reprezentánsa is akad, mint „Az ember tragédiája”. S ha Vajdára, Komjáthyra, Adyra gondolunk, akkor valóban érthetetlennek kell tartanunk azt a közhitet, hogy a magyar nem bölcselkedő kedély. Igaz, hogy sem magyar tudós, sem magyar költő nem teremtett új filozófiai rendszert, de viszont az elmélkedésre való hajlam jellemző magyar saját-ságnak látszik. A magyart talán csak realizmusa akadályozta abban, hogy – amint a költő sem tud „elvont ideállal daltam” – pusztá fogalmakból gondolatpalotát emeljen. Költőt nem fogalmakban, hanem képekben gondolkoznak, amint magának a magyar nyelvnek is egyik főekessége a képszerűsége.

A magyar költő nemcsak a végokokon gondolkozik, hanem saját művészete belső titkain is. Horváth János abban a finom Párhuzamában, ahol a frissebb magyarságú Petőfit szembeállítja

a gyökeres magyarokkal, e ponton véli értékelhető a legdön-
tőbb különbséget: „Az érzelmi élet oly autochton érvényesülése,
aminő Petőfit avatta lírikusi rendkívüliséggé, úgy látszik, nem
magyar eredetiség, bármennyire annak tetszik, s olyanul fogad-
tatott is el (főképp a többi magyar író alig ismerő külföldön)
Petőfi óta és általa. Speciális magyar vonásnak látszik ellenben
nagy költőinkben a tanulmányozó, reflektáló hajlam, mely
tudós tanulmányokban, s tanszerű, vagy elmélkedő színezettel
még lírai költészetünkben is érvényesülni szeret és tud.-l Erre az
elmélkedő hajlamra majdnem minden nagy költőnknek példáját
idézhetnők, Csokonaitól kezdve, aki a Dorotthyához bevezetőül
egy értekezést írt a komikus eposzról, egészen Kölcseyen,
Aranyon, Babits on át a legfiatalabb költőig, akik közt nem egy
töri fejét még prózai köteteken át is, a magyar végzet kérdésein.
A magyar költőben mindenkor találkozik az elmélyedő elmélet-
író a teremtő művésszel.

A MAGYART EDDIG mint egyéniséget jellemeztük.
Most meg mint nemzeti közösségének tagját kívánjuk be-
mutatni. Emberi tulajdonságai, amelyek egyéni életétől elvá-
laszthatatlanok, közösségi életében is döntő szerepet játszanak.
Erényei tették képessé nemzeti hivatásának betöltésére, hibái
sodorták egyik katasztrófából a másikba. Emberiessége által vált
lehetővé, hogy Hungáriát, különböző nyelvű és fajú népek duna-
menti közösségét felépítse, mert az idegenfajtájában is meg-
becsülte Isten képmását. Valóságérzete és józansága világosan
megláttatták vele történeti és európai helyzetét és megóvták ve-
szélyes kalandoktól. Férfiassága, katonajelleme – szünet nélkül
ellenséges népektől övezve – biztosították fennmaradását, val-
lása, tudománya és művészete Európa részesévé avatták, Isten-
hite megmentette nemzeti katasztrófák idején a végső kétségbe-
eséstől.

A magyarnak, mint nemzeti közössége tagjának, legfeljebb (és legismertebb) sajátos hazaszeretete, mely összes emberi erényeit tündöklőbbnek mutatja és összes hibáit elhalványítja. Nemzeti érzése koronkint nemcsak eléri, hanem túlhaladja a vallásos érzés, vagy a szerelmi szenvedély hőfokát. Világít már Balassában, aki szívszakadva búcsúzik édes hazájától, jó Magyarországtól és egész életművét betölti Zrínyi Miklósnak, aki nemcsak kardját, hanem tollat is a haza szolgálatának szenteli. – „Négy szócskát üzenek, védj jól kebeledbe, s fiadnak Hagyd örökül ha kihunysz: A haza minden előtt”, írja Kölcsey. A magyar költő művével és életpéldájával igazolja, hogy számára a hazaszeretet nem költői téma, hanem véres valóság. Petőfi ifjú életét dobja oda áldozatul a szabadságharcnak. Vörösmarty a világsi katasztrófa után feljajdul:

Mi a világ nekem, ha nincs hazám?
 Elkárhozott lélekkel hasztalan
 Kiáltozom be a nagy végtelent:
 Miért én éltem, az már dúlva van.”

Ez nem a pillanatnyi kétségbeesés kitörése, hanem egy valósággal összeomló életnek sírfelirata. A magyarnál az egyén és a haza sorsa elválaszthatatlanul egybefonódik. Csak a kiegyezés utáni materialista korban válik egy rövid átmeneti időre a nemzeti érzés költői kifejezése puffogó frázissá, de meg a hazafias frázis rossz költői is hiszik, amit mondanak. De aztán elérkezik Ady Endre, aki a fajszeretet új ígét hirdeti és akinél jobban a magyar sors miatt senki nem szenvedett: „Jaj, vajjon mit akar vele Ezredek bűne, súlya, átka, A Sors, a sorsa: A sorsom nagy tragédiája.”

A magyar nemzete sorsát pesszimiztikusan ítéli meg és ezért nemzeti érzése, ha nincs is lelkesedés híján, mégis csupa

fájdalom és szenvedés. Még az annyira derűslátású Petőfi sem tud könnyek nélkül hazájára gondolni:

Hazám, oly rég voltál te nagy, hogy
Nagyságod híre csak mese talán.

Már rég nem sírtam, s íme most
Pillámon egy könny rengedez.
Magyar nép, vajjon hajnalodnak
Vagy alkonyodnak harmatcseppje ez?

Berzsenyi lelkében Karthago, Róma, Babylon pusztulásának rémképe jelenik meg, ha a magyar végzet felriasztja álmodozásából. Kölcseynek szörnyű a látomása a magyarság és a magyar föld sorsáról: „És más hon áll a négy folyam partjára, Más szózat és más keblű nép.” Vörösmarty előtt felrémlik a nemzethalál szörnyű képe: „Vagy jöni fog, ha jöni kell, A nagyszerű halál, Hol a temetkezés fölött Egy ország vérben áll” Ady a Duna vallomásaként közli riasztó proféciaját:

A Duna-táj bús villámhárító,
Fél-emberek, fél-nemzetecskék
Számára készült szégyen-kaloda.
Ahol a szárnyakat lenyesték
S ahol halottasok az esték.

A nemzeti érzés pesszimizmusa a mohácsi vész utáni történeti fejlődés szomorú eredménye, akárcsak a magyar mélánchólia. Szent László, Nagy Lajos vagy Mátyás király diadalmas magyarja aligha ismerte a nemzeti kétségbeesést, még ha emlékezett is Etelközre, Augsburgra, illetőleg a muhi pusztára. Történelmi sorsán kívül földrajzi és ethnikai helyzete is mindinkább kifejlesztette benne a sötétlátást. A magyar már nagyon korán rádöbbsent arra, hogy magányos nemzet, talán a világ legmagányosabb nemzete. Nincs nép, mely segíthetne rajtunk, mondja Zrínyi, és nincs hazánk Pannonián kívül: „Hic

nobis vei vincendum vel moriendum est.” Ennek a prózai mondatnak ad örök művészi formát közel két század múlva a költő: „Hazádnak rendületlenül Légy hive oh magyar . . . A nagy világon e kívül Nincsen számodra hely; Áldjon vagy verjen sors keze: Itt élned, halnod kell.” – De már Rimay János így énekel: „Ki szánhat? Bánd magad nyomorúságodat, Mert nézi s nem érzi az csak romlásodat, Aki építhetné te szép őrszagodát, Könnyen mulatja el csak záloglásidat.” A nyugátra néző és keletre visszatekintgető magyar, aki „testvértelen ága nemének”, nemcsak romantikus kép, hanem örök típus. Petőfi is így látja:

A Kárpátoktól le az ál-Dunáig
 Egy boez üvöltés, egy vad zivatar!
 Szétszórt hajával, véres homlokával
 Áll a viharban maga a magyar.
 Ha nem születtem volna is magyarnak,
 E néphez állanék ezennel én,
 Mert elhagyott, a legelhagyottabb
 Minden népek közt a föld kerekén

A magányosság érzete a magyart történelme viharos századaiban a legnagyobb heroizmusra képesítette, a szabadságharc után bekövetkező nemzeti hanyatlás idején azonban a más által való gyámoltatás szükségét ébresztette fel benne. Arany László már „a politikák legmagyarbikának” tartja a „sült galamb- várás-politikáját”, a Csaba-mondát pedig jellemző magyar álomképnek.

A magyar heroizmusban mindig van valami a végső kétségbeesésből, viszont a legszélsőbb magyar kétségbeesés sincs valami – ha megannyira indokolatlan – hit és remény nélkül. Ez a hit sugárzik Kölcsey Himnuszából, vagy Vörösmarty Szózatából. A magyar akar hinni nemzete jövőjében, akar remélni a reménytelenségben, s ha megannyira elsötétül a lelke, akkor is, megtörtén is hirdeti: „Lesz még egyszer ünnep

a világon.” A legpesszimistább magyar költemények, mint Kőlcseynek két Zrínyi-dala, mintha csak azért íródtak volna, hogy kihívják, kikorbácsolják – az ellenmondást. Ady már-már kiégő lélekkel dalolja: „Mint ragyogna az én jó magyarságom S tagadnám minden átkom. Minden csúnya Jövőgondot kivetnék: Csak egy kicsit hihetnék. – A reménytelen reménység magyarázza, hogy a magyar a magyar élet célját magában a küzdésben látja. „Mi dolgunk a világon?” kérdi Vörösmarty a sötéthangulatú „Gondolatok a könyvtárban” c. költeményének befejezéseképpen, s mindjárt felel is rá: „Küzdeni – erőnk szerint a legnemesbékért.” S ezért jellemzően magyar költemény „Az ember tragédiája”, noha a magyar sors egy sort sem kap benne, és magyar típus Ádám, aki végigjárva – csalódásból csalódásba bukva – az emberiség fejlődését, egészen a szörnyű eszkimójelenetig, véget akar vetni a maga és az emberiség életének, de még ez sem sikerül neki. S akkor felhangzik – indokolatlanul és magyarázat nélkül – az isteni szózat: „Ember küzdj és bízva bizzál.” Ez a magyar állásfoglalás a nemzeti sorssal szemben.

Küzdeni – e fogalom kimeríti a nemzeti hivatástudatot is. A magyarság hosszú századok óta úgy áll Európa előtt, mint a nyugati kultúra és a kereszténység védőbástyája. „Oh, én édes hazám, te jó Magyarország Ki kereszténységnek viseled paizsát”, éneкли Balassa Bálint. Nem kétséges, hogy nemzetünk ezt a hivatását példászerűen töltötte be, politikai vezetői hangoztatták is, de a nemzet saját tudata szerint – költészetünk rá a tanúbizonyosság – nem azért vérézett, szenvedett és harcolt, hogy a Nyugatot megvédelmezze, hanem hogy a saját-maga fennmaradását biztosítsa. Harcolt a kereszténységért, de a saját-maga kereszténységéért, belső életének értelméért, melyet a török félhold veszélyeztetett. „Kiontom- véretem én szegény hazámért, Ezennel meghalok édes nemzetemért, Nem

szánok ontani bizony érette vért, Mert én az Krisztustól veszek jutalombért” (Kódi Farkas János: Vitéz Kádár István éneke. 1657 után). A magyar katona így érzett. A „vérzivataros” századokban nemcsak a „Nyugatért”, de a „Nyugat” ellen is harcolt, ha a nemzeti szükség úgy hozta magával. „Engömet kergetnek az kevély némötök . . . Engöm környülvettek az pogán törökök” sóhajt fel a bujdosó Bornemisza Péter. Ez volt századokon át a magyar sors. A költő a török-tatár áradásban nem látott egyebet, mint bűneink szörnyű büntetését, keresztény próbatételt, melyet igyekezett hőiesen kiállani – sajátmagáért, földi és túlvilági üdveért, még ha vezetői tudták is, hogy harca egyúttal Európa védelme is. De az ellenség nemcsak Keletről jött, hanem Nyugatról is. Legszentebb harcaink, melyek a költészetben is dús virágokat fakasztottak, Rákóczi, majd Kossuth szabadságharca, a nemzeti önvédelmet szolgálták a Nyugatot képviselő Bécs ellen. Költészetünknek a nemzeti sorssal foglalkozó kimagasló alkotásai, a Zrinyász, „A magyarokhoz”, a Himnusz, a Szózat, Arany eposzai, – melyek mintegy villámfény mellett idézik fel a magyar multat – nem szólnak Európa védelméről, hanem csak a küzdelmes magyar sorsról.

Évszázadokon át az erdélyi önállóság megszűntéig és Rákóczi szabadságharcáig az önvédelem és az öncéiúság volt a magyar nemzeti hivatás. Attól kezdve – az 1848/49-iki szabadságharc heroikus erőfeszítése kivétel – idegen fejedelmek idegen érdekek szolgálatába állították a magyar katona vérért és vitézségét. A hétéves háború, a napóleoni harcok, majd később a habsburgi olasz birtokokért folytatott csaták, Königsgratz, pazarló bőséggel fogyasztották a magyar életerőt, mégsem akadt magyar költő, aki ezeket a küzdelmeket megénekelte volna. (A költő csak akkor szólalt meg, amikor Napóleon a magyar határokat lépte át.) E kor

katonatípusa – humoros formában – Hány János, tragikus mezben pedig a „mesebeli János”: „Bajban van a messze város, Gyűrközni kell a Halállal: Gyűrközz János, rohanj, János.”

Ahhoz, hogy a magyar ily veszélyek közt fennmaradjon, sok erényre volt szüksége. Állandó küzdelemre, kint és bent, erős történeti tudatra, kegyetlen önismeretre, álmodozás és illúziók nélkül.

A történeti tudat erőssége jellemző sajátja költőinknek, akik szinte vérükben érzik nemcsak költő-elődeiknek hagyományait, hanem az egész magyar múltat. Ezen „törvényszerűség” alól még egy olyan forradalmár sem kivétel, mint amilyen Ady Endre volt.

Mióta magyar költő magyar sorsról énekel, soha nem másban, mindig magában a nemzetben kereste küzdelme célját, tragikumának okozóját. Szkhárosi Horvát András 1547-ben így szólítja meg a magyar költők örök tárgyát: „Magyar nemzet! Nagy sok jót tón teveled az Isten”, amikor bűneiért Isten „rövid időn, nyilvánban” megmutatkozó haragjával fenyegeti meg. Ez a motívum századokon át vissza-visszatér a nagy magyar költői művekben. A Zrínyiaszban Isten büntető ostorul küldi a törököt a magyarságra, mely sok jótéteményét rút halálansággal viszonzta. Ugyanezt mondja a Himnusz költője, mikor rabló mongol nyilat és a török rabigát egykép Isten büntető villámának nevezi.

Ez a szinte önmarcangoló meaculpázás, költészetünk vezérmotívuma, teszi emlékezetessé Baróti Szabó Dávid költeményét („Egy ledölt diófához”: „Nem volt külerőszak: ott benn, Orv magadban volt megölő mirigyed S titkos elejtőd”), megrázóvá Berzsenyi Dániel hatalmas ódáját „A magyarokhoz”, ez zúf fel Kisfaludy Károly „Mohács”-ában, Vörösmarty, Arany, Vajda számos feledhetetlen versében, míg aztán Ady Endre-

ben a magyar költészet megtalálja a nemzeti önvád legriasztóbb dalosát. Attól kezdve, hogy Zrínyi Miklós leírta e sorokat: „Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, teneked, hogy hazugsággal dicsérjelek, . . . hanem ím megmondom magadnak fogyatkozásaidat”, a magyar költő legnemesebb hivatásának tartotta a magyar bűnök ostorozását, a helyes önismeretet. Azok a költők, akik csak magasztalni tudták, akik még hibáinak is hízelegtek, vagy rossz költők voltak, vagy frisskeletű magyarok.

A magyar nemzeti hibák legfőbbike az egyenetlenség. Már Tinódi kárhoztatja a magyar urak pártosságát. A magyar mindenkor hajlandóbb volt az idegent tisztelni és pártfogolni, mint önvéréét. A vendégjogot magasra tartotta és készséggel megnyitotta országa kapuit privilegizált jövevényeknek, ugyanakkor, amikor honfitársát kimarta. „Gyűlöltünk mint kuruc, tatár, Bánkódtunk mint a puszta vár, Ügyünk azért sikert nem ért”, énekli Vörösmarty. – „Buda halála” a testvérgyűlölet eposza. S ha már a nemes a nemeset gyűlölte, fegyelmezetlenül és tekintélyt rombolva, még nagyobb volt a szakadék nemes és jobbágy között. Jellemző, hogy a magyar népi képzelet bűbájós meséket sző a magyar parasztleányról, aki okosságával elnyeri a királylány kezét és a félbirodalmat, meg a királyfíró, aki parasztkunyhóban keresi meg jegyesét, de ha úrnak és parasztlánynak szerelmét énekli, azt csak tragikusnak tudja elképzelni (Kádár Kata). Régi költészetünknek egyik „kedvelt” képe, hogy a pórnak meg kell húzni a szakállát és elvenni marháját, hogy megalázza magát (Apáti: Cantilena, Csínom Palkó). „Ludas Matyi” talán az első költői kiállítás a magyar jobbágy mellett, Vörösmarty már Széchenyi szellemében küzd a nagy magyar egységért, míg aztán Petőfiben a sors megajándékozta a magyar népet forradalmi lelkületű harcosával. Az ő harcukat a magyar költők mindmáig állják.

A kiméletlen önismeretre való törekvés, mely éljen bár a gúny fegyverével (Petőfi: Okatootája, Arany: Eldorádó), osztorozzon bár még oly nekikeseredve (Ady), mindig forró hazaszeretetből fakad, költészetünk legragyogóbb jegye. A magyar irodalomnak nincs Coriolanusa. Másrészt a még oly magas hőfokú nemzeti érzés sem esik soha túlzásokba: a magyar – minden rosszhiszemű értelmezés ellenére – nem sovinszta. Ebben megakadályozza az önmagával szemben elfoglalt kritikai állásfoglalása. A magyar sovinszta költészet a XIX. század második felének csekélyértékű terméke. Éppen olyan kinövés, mint a „petőfieskedők” népnyelvi „sallangoskodása”, még ha olyan nagy mintaképet vindikál is magának, mint amilyen Petőfi volt. A XIX. század végének, a XX. század elejének jelentékeny költői az újkeletű „hazafiaszkodásban” látták a magyarság egyik főhibáját, noha ez nálunk idegen növényzet, élődsi fagyöngy volt, gyors elhervadásra kárhozott.

A MAGÁNYOSSÁGNAK, az önmagára való utaltságnak tudata, a nemzeti hivatásérzet öncélúsága nem jelenti a magyar költő művelődési elszigeteltségét. Alig volt olyan szellemi áramlat Európában, mely vezető szellemeinkben visszhangot nem kellett volna. Másrészt a magyar költő műveltsége mindenkor mélyebbgyökerzetű volt, mintsem hogy átfutó szellemi áramlatok eredetiségét veszélyeztethették volna. Az első jelentékeny magyar költő, akinek nevét ismerjük és akinek nevét korának művelt világa is ismerte, Janus Pannonius, európai jelentőségű humanista volt. A magyar nem hiába örökölte a római lélekkel áthatott Pannoniát: az ókori, görög és latin klasszicizmus szelleme volt az a biztos és széles alap, melyen a magyar művelődés palotája mindmagasabbra emelkedett. A magyar ízlést dicséri, hogy humanizmusa nem állt meg a római közvetítőknél, hanem a legősibb forráshoz, a görög költészethez tért visz-

sza. Sophokles Elektráját már a XVI. században magyar nyelven mutatják be, Bornemissza átdolgozásában, Zrínyi büszkén hivatkozik Homerosra, mint mesterére, Kölcsey gyermekként megtanul görögül, Berzsenyi a görög klasszicizmust idézi fel, nemcsak költeményeinek külső formájában, hanem szellemében is. Akad magyar költő, aki görög nyelven versel (Ungvárnémeti Tóth László). Aranynak kedves olvasmánya Homeros és neki köszönhetjük Aristophanes vígjátékainak művészi fordítását. Maga a latinus szellem, az iskolázás, a közigazgatás és a politika latinnyelvűsége miatt, egészen mély rétegekig eljut. Nem meglepő hát, hogy a magyar költő az újabb korban is közelebb érezte magához a latin népek, olaszok, franciák lelkét, mint pl. a németét. Szentmiklóssy Alajos írja ez epigrammrát: „Mély juta németnek; büszkén, mint hajdani Róma Hős fia, föllengez Hunnia hős fia is. Egyszerű az; ragyogó szép ennek nemzeti színe. Egymást fogják-e vajjon elérni? – Soha!” – A magyar költészet bizonyosan sokat tanult a némettől, rengeteg anyagot vett tőle át, de szellemet keveset. Érdekes, hogy éppen az ú. n. magyarkodó művek, minő Dugonics regényei, vagy tovább Kisfaludy Sándor regéi, az első népszínművek nagyrészt németből való átdolgozások. A német szellem inkább reakcióival hatott a magyarra (ellenhatást váltván ki), a latin pedig – mint Eckhardt Sándor igazolja – önmagához vezette és rejtett erőit szabadította fel.

Amint a magyar – egy különös, de gazdag színfolt Európa térképén – különböző történeti erők gyújtópontjában mindig megőrizte létét és állagát, úgy a magyar költő is, az igazán jelentékeny, minden külső hatás ellenére is nemcsak eredeti maradt, hanem koronkint – legnagyobb egyéniségeiben – felemelkedett az európai művelődés héroszainak első sorába. A magyar költő európai jelenség, noha soha sem vágyott külföldi elismertetésre, külföldi dicsőségre. Arany János híres

vallomása minden nagy magyar lelki állásfoglalásának kifejezése:

Nem szégyellem, nem is bánom,
 Hogy, ha írnom kellé már,
 Magyaros lett irományom
 S hazám földén túl se jár,
 Hogy nem „két világ” csodája –
 Lettem csak népeből egy:
 övé (ha van) lantom bája,
 övé rajtam minden jegy.

Ám terjessze a hatalmát
 Nyelvét, honját, istenit!
 Zúgó ár az, mindent elmos,
 Rombol és termékenyít:
 De is fajban, amely épp e
 Rombolásnak útban áll:
 Költő az legyen, mi népe –
 Mert kivágyini: kész halál.

A nagy magyar költő valóban mindig az volt, ami a népe, erényeiben, melyeket szerényen leplezett, hibáiban, melyeket kíméletlenül ostromozott. Mindenképpen eszmény, melyet ösztönösen élni és tudatosan akarni kell, hogy testvéreinek nevezhessük magunkat.